

УДК 94 (477.46) (092) «1911-1923» Ящуржинський
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.4\(32\).466](https://doi.org/10.33782/eminak2020.4(32).466)

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ХРИСАНФА ЯЩУРЖИНСЬКОГО НА УМАНЩИНІ (1911-1923)

Ігор Опацький

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна)
e-mail: igor.opatskiy@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6786-3295>

У статті залучено до наукового обігу листи етнографа, краєзнавця Хрисанфа Петровича Ящуржинського до Петра Петровича Курінного. Висвітлено та прокоментовано різні аспекти біографії Хр. Ящуржинського, зокрема його участь у пам'яткоохоронній і музейній справі на Уманщині. За допомогою листів і протоколів вдалося відтворити малодосліджені аспекти біографії Хр. Ящуржинського, його участь у здійсненні етнографічного вивчення Уманщини. Особливу увагу звернено на діяльність очолюваного Хр. Ящуржинським Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва.

Ключові слова: Хрисанф Ящуржинський, етнографія, Уманщина, археологія, пам'яткоохоронна справа

Серед багатьох провідних діячів української культури, які своєю працею та громадською діяльністю сприяли становленню вітчизняної історичної науки особіно стоїть постать відомого етнографа, археолога та краєзнавця Хрисанфа Петровича Ящуржинського (1852-1923 рр.). Його активна наукова та громадська діяльність припала на складний період української історії, коли попри численні заборони й обмеження, подвижники української національної справи досліджували, популяризували та зберігали українську минувшину. Маючи за своїми плечима блискучу наукову та педагогічну кар'єру, з виходом на пенсію у 1911 р. він змінив місце проживання: переїхав з Одеси до рідного села Молодецьке, що на Уманщині. Сучасники сприймали цей вчинок по-різному: хтось вважав його диваком, хтось не розумів, а то й співчував як такому діячеві жити у звичайному селі серед простого люду. Цей період у житті Хр. Ящуржинського (з часу його переїзду 1911 р. до рідного села і до смерті у 1923 р.) є одним з найменш досліджених у біографії вченого. Записані М. Павленко усноісторичні свідчення односельчан Хрисанфа Петровича про його проживання в Молодецькому інформують про риси характеру, вдачу та сприйняття простим народом видатного земляка, однак не інформують про професійну діяльність вченого¹. Збережені у Науковому архіві Інституту археології НАН України до Петра Петровича Курінного (1894-1972) в справі організації та роботи Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, а також збережені протоколи цього товариства дозволяють деталізувати біографічні відомості про вченого, його професійну діяльність з фольклорно-етнографічного та історичного дослідження Уманщини.

Життєвий шлях та інтелектуальна спадщина Хр. Ящуржинського активно ви-

¹ Павленко М. У перекладі з грецької – золотоцвітний (Хрисанф Ящуржинський: хто це?) // Київська старовина : Науковий історико-філологічний журнал. 2003. № 4. С. 141-150.

вчаються українськими істориками. Ще за життя Хрисанфа Петровича коротку замітку із зазначенням його роду діяльності «педагог-археолог» та основних наукових праць опубліковано на сторінках енциклопедичного видання Ф. Брокгауза й І. Ефрона². У радянський період біографічні відомості й активна діяльність вченого не були предметом наукових досліджень. З відновленням Україною незалежності розпочався новий етап у дослідженні життя вченого та використання його інтелектуальної спадщини. Одним з перших, хто повернув ім'я Хр. Ящуржинського із забуття та стимулював інтерес дослідників до його спадщини, був письменник-краєзнавець Г. Зленко³. У своїй публікації він оприлюднив відомості про життя вченого «по крихті зібрані із найрізноманітніших, здебільшого малодосліджених, джерел». Продовжила наукове дослідження біографії Хр. Ящуржинського М. Павленко, яка у своїх публікаціях оприлюднила відомості з сімейного та громадського життя вченого, а також результати польових досліджень у рідному селі Ящуржинського – Молодецькому⁴. У монографії Л. Федорової, присвяченій історії та діяльності Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (*далі в тексті – КТОПСІМ*) показано участь вченого у пам'яткоохоронній справі та внесок у розбудову Уманського відділення цієї організації⁵. О. Силка та Л. Синявська систематизували та доповнили відомості про життєвий шлях і науково-громадську діяльність вченого⁶. Т. Кузнець звернула увагу на хронологічний і фактологічний літопис не лише Хрисанфа Петровича, а і його родини, зокрема дядька Василя Ящуржинського⁷.

Джерелами, що доповнюють відомості про життя та діяльність Хрисанфа Ящуржинського є три листи до П.П. Курінного, а також протоколи засідань Уманського відділення КТОПСІМ, що зберігаються в особовому фонді Петра Курінного у Науковому архіві Інституту археології НАН України, документи з діяльності Київського товариства охорони пам'яток старовини у Центральному держархіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). В Уманському краєзнавчому музеї збережено особисті книги та чернетки етнографічних досліджень вченого. Опрацьований масив наукової літератури та виявлених архівних джерел дозволяють пролити світло на т.зв. «уманський» період життя та діяльності Хр. Ящуржинського, що тривав з 1911 до 1923 р.

Метою публікації є висвітлення маловідомих фактів біографії Хрисанфа Ящуржинського в період 1911-1923 рр., тобто у час його проживання в с. Молодецьке на Уманщині та простежити основні напрями етнографічних досліджень Уманщини вченим у цей час.

Коротко зазначимо основні біографічні відомості Хр. Ящуржинського до повер-

² Ящуржинский Х. // Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург, 1904. Т. ХLI. С. 872.

³ Зленко Г. Одиссея Хрисанфа Ящуржинського // Кримська світлиця. 1997. 4 липня.

⁴ Павленко М. «Хороший був дядько...» (Маловідоме про Х. Ящуржинського) // Берегиня. 2003. № 3. С. 3-14.

⁵ Федорова Л. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України. 1910-1920 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. 296 с.

⁶ Силка О., Синявська Л. Інтелектуальний простір Хрисанфа Ящуржинського (1852-1923 рр.) // Український історичний журнал. 2010. № 6. С. 179-188.

⁷ Кузнець Т. Священицька родина Ящуржинських в громадсько-політичному житті України ХІХ ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. ХІІІ. Вінниця, 2008. С. 27-30.

нення на Уманщину у 1911 р. Народився майбутній вчений 19 березня 1852 р. у селі Молодецькому Уманського повіту Київської губернії (нині Уманський район Черкаської обл.) у багатодітній священицькій родині. На відміну від інших представників родини здобув не духовну, а світську освіту: навчався на історико-філологічному факультеті Київського та Варшавського університетів. У цей час здійснював етнографічні та фольклористичні дослідження, опублікував працю «Ліричні малоросійські пісні», в якій дослідив «комплекс українських весільних пісень, ретельно висвітливши їх формотворчі особливості й змістове багатство»⁸.

З 1884 р. розпочав педагогічну діяльність – спочатку у Кушніковському жіночому інституті в Керчі, а потім у гімназіях Сімферополя. У 1886 р. він організував археологічний гурток для старшокласників, у 1889-1890 рр. виступав у ролі гіда під час екскурсій гімназистів Кримським півостровом і продовжував займатися науковими дослідженнями історії та етнографії Криму.

У 1893 р. вчений переїхав до Одеси, де продовжив педагогічну діяльність і став дійсним членом кількох наукових інституцій (Таврійської вченої архівної комісії, Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті, Одеського товариства шанувальників слов'янознавства, Одеського товариства історії та старожитностей). Був учасником VII-XV загальноросійських археологічних з'їздів, під час яких виступав з доповідями про звичаї та традиції українського народу. Здійснював археологічні дослідження на некрополі Неаполя Скіфського⁹.

Окрім цього Хр. Ящуржинський був активним дописувачем «Киевской старины», де опублікував понад 20 статей і нотаток з результатами етнографічних досліджень українського весілля, колядок релігійно-апокрифічного змісту, різдвяної інтермедії, повір'їв та обрядовості української селянської родини, білоруської народної творчості.

У 1911 р. Хрисанф Петрович виходить на пенсію та переїздить до рідного села Молодецького на Уманщині. Цей період у біографії вченого найменше досліджений. Однак опрацьовані архівні документи дозволяють уточнити та з'ясувати деякі моменти біографії Хр. Ящуржинського означеного періоду.

На початку грудня 1912 р. Хрисанф Ящуржинський спільно з іншими небайдужими уманчанами подали Київському генерал-губернатору Федору Трепову, який був почесним головою КТОПСІМ прохання про відкриття в Умані Уманського відділення КТОПСІМ. 25 січня 1913 р. під час загальних зборів КТОПСІМ пропозицію почесного голови цієї організації Федора Трепова відкрити Уманське відділення товариства було підтримано. Першими членами новоутвореного товариства стали: Хр. Ящуржинський, інспектор Уманського комерційного училища Павло Горянський, нотаріус Захарій Краковецький, директор Уманського комерційного училища Володимир Цешковський, викладач цього ж училища Іван Крижанівський, юрист Михайло Черкаський, член Уманського окружного суду, статський радник Михайло Ковесніков, учитель Йосиф Біляшівський, священник Макар Сергіїв¹⁰.

Реєстрацією та подальшою діяльністю товариства опікувався Хр. Ящуржинський. Реєстрація чиновниками товариства затягнулася у часі, про що свідчить лист Хр. Ящуржинського від 15 травня 1913 р. до керівництва КТОПСІМ. Хр. Ящуржинський інформував, що представник Уманського відділення Павло Го-

⁸ Зленко Г. Забутий фольклорист // Вісник НАН України. 1997. № 9-10. С. 93.

⁹ Силка О., Синявська Л. Інтелектуальний простір... С. 182-184.

¹⁰ Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ). Ф. 10. К. 6а. Арк. 2.

рянський захворів і виїхав до Ялти, у зв'язку з чим реєстраційні документи відділення не були вчасно передані чиновникам. Також Хр. Ящуржинський інформував про спілкування з предстоятелем Уманського собору щодо соборного архіву, зокрема про відсутність у ньому цінних документів, які, ймовірно, збереглися у Київській духовній консисторії. Інформував Хр. Ящуржинський і про результати пошуку архіву колишніх військових поселень, зокрема про відповідь міської управи про відсутність в Умані цього архіву. На початку червня 1913 р. Хр. Ящуржинський планував бути у Києві та дізнатися особисто у керівництва товариства про сплату членських внесків, узгодити питання щодо зберігання документів тощо¹¹.

17 жовтня 1913 р. Уманське відділення було зареєстровано Київським губернським у справах товариств, а вже 21 листопада відбулися установчі збори Уманського відділення, на яких головував Хр. Ящуржинський. Головою відділення було обрано М. Бутирського, заступником – Хр. Ящуржинського, скарбником – П.Ф. Курінного, секретарем – І. Олексіїва. На нашу думку, обрання головою товариства Миколи Бутирського, а не Хрисанфа Ящуржинського спричинено тим, що Хрисанф Петрович проживав не в Умані, а в селі Молодецьке за 40 км від міста, що могло заважати своєчасно комунікувати з місцевою владою щодо діяльності товариства. Інший фактор – для «українофільського» товариства в умовах Російської імперії краще б було мати очільником «статусну людину» і директор Комерційного училища М. Бутирський підходив для цього. Однак Хр. Ящуржинський постійно головував на засіданнях товариства, розробляв програму діяльності, листувався з КТОПСІМ і був фактичним керівником і «душею» цього товариства. Зазвичай засідання товариства відбувалися у приміщенні Комерційного училища. Розпочиналися вони о 8 вечора і завершувалися ближче до опівночі.

На цьому ж засіданні було означено територію діяльності відділення – в межах старої Уманщини – Уманський, Звенигородський, Липовецький, Таращанський, Гайсинський, Балтський і Брацлавський повіти. Хрисанф Ящуржинський представив програму діяльності товариства: збір відомостей про історичні місцевості, кургани, населені пункти; вивчення топографії, валів та укріплень старої Умані; дослідження Коліївщини; збір документів і переказів про військові поселення; збір музичних творів і фольклорного матеріалу. Також Хрисанф Петрович проінформував членів відділення, що працює над програмою етнографічних досліджень краю, яку планувалося розіслати священникам і вчителям регіону¹².

Цього ж року Хрисанф Ящуржинський опублікував короткий історичний нарис про Умань¹³. У листі до М.Ф. Сумцова повідомляв: «В такій книжечці велика надоба: приїжджають сюди туристи, а то і просто інтелігентні люди, питаються про події в Умані, а такої книжечки нема»¹⁴.

На наступних зборах товариства, які відбулися 17 січня 1914 р., Хрисанф Петрович запропонував розширити програму діяльності товариства, а С. Левицький вніс пропозицію досліджувати ще й предмети мистецтва та в перспективі працювати над створенням в Умані музею. П.Ф. Курінний запропонував досліджувати музично-вокальну народну творчість, у чому обіцяв надати сприяння лікар і диригент

¹¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК) Ф. 725. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 29.

¹² ЦДІАК. Ф. 725. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 42

¹³ Ящуржинский Х. Город Умань. Краткий исторический очерк. Умань, 1913. 30 с.

¹⁴ Павленко М. «Хороший був дядько...»... С. 145.

Порфирій Демуцький. І. Крижанівський наголосив на потребі фотографування старих надгробних пам'яток і написів на них. Запропоновану Хр. Ящуржинським розширену програму діяльності, з доповненнями членів товариства, було схвалено.

Під час цього засідання художник І. Кулик представив результати власних досліджень: продемонстрував зразки народного українського орнаменту, що прикрашав тильні сторони хат, а також продемонстрував замальовані зразки орнаментів писанок у Київській і Подільській губерніях. Також І. Кулик ознайомив учасників засідання із записаними ним народними піснями (колядками, щедрівками, веснянками, рекрутськими, побутовими та сімейними піснями). Після цього члени товариства погодилися з тим, що подібні записи потрібно здійснювати у різних населених пунктах Уманщини.

Впродовж 1914 р. Хр. Ящуржинський оглянув архів Уманського поліцейського управління та інформував членів товариства, що архів знаходиться у непристосованому приміщенні. На літо 1914 р. було заплановано археологічні екскурсії, однак вони не відбулися через початок Першої світової війни. За перший рік діяльності товариства кількість його членів сягала 24 особи, серед них знані науковці: Д. Щербаківський, М. Біляшівський, І. Лінченко, І. Каманін. До діяльності товариства долучилися фольклорист і хоровий диригент Порфирій Демуцький, археолог Валерія Козловська, лікар Юрій Крамаренко, юрист Віталій Суровцов (батько Надії Суровцової), студент Київського університету Св. Володимира Петро Петрович Курінний та інші¹⁵. Підсумовуючи підсумки першого року роботи Хр. Ящуржинський охарактеризував їх як «ознайомлення з місцем і об'єктом наших майбутніх історичних досліджень»¹⁶.

У 1915 р. Хр. Ящуржинський продовжив активно опікуватися історичним товариством. 7 лютого 1915 р. відбулося засідання товариства під час якого Хр. Ящуржинський запропонував просити дозволу Імператорського археологічного комітету про проведення розкопок у межах Уманщини, формувати бібліотеку товариства з періодичних історичних видань.

На наступному засіданні Хр. Ящуржинський інформував членів товариства про методи і способи здійснення археологічних розкопок, види курганів і рекомендував одночасно з проведенням розкопок збирати інформацію про старі урочища та місця. Також здійснив доповідь з галузі народної етимології про те, як вимовляються народом слова іншомовного походження¹⁷.

Повернувшись на Уманщину Хрисанф Петрович був попечителем церковнопарафіальної школи у рідному селі Молодецькому. У квітні 1915 р. Хр. Ящуржинський відмовився від цієї посади через непорозуміння зі священником. Останній скаржився до Уманського відділення Київської Єпархіальної училищної ради на те, що Ящуржинський «Вмешивается в дела школы и своими наставлениями мешают учителю заниматься... Батюшке делают указание на небрежное отношение к школе... Какое ему до этого дело?». Дистанціювання Хр. Ящуржинського від школи викликало розчарування П. Ф. Курінного, який на сторінках щоденника відрефлексував на цю подію наступними словами: «Грустно... От нашей церковной школы бежат все преданные науке люди... Остается одно

¹⁵ НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 6в. Арк. 9.

¹⁶ ЦДІАК. Ф. 725. Оп. 4. Спр. 3. Арк. 239

¹⁷ НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 6в. Арк. 47.

усмотрение деспотов ленивых батюшек, которым школа, как и вообще образованье народа не нужно»¹⁸.

30 вересня Хр. Ящуржинський був відсутній на засіданні товариства, однак після ознайомлення з рефератом П.П. Курінного про археологічні знахідки на Уманщині, члени товариства прийняли рішення просити Хрисанфа Петровича спільно з П.П. Курінним опікуватися археологічним дослідженням краю. 21 листопада 1915 р. відбулося чергове засідання товариства, на якому Хрисанф Петрович звітувався про діяльність товариства за період з 21 листопада 1914 р. до 21 листопада 1915 р. Основними напрямками роботи у звітний період були: пошук архівів колишніх військових поселень, археологічні екскурсії селами Уманщини, огляд збудованої в 1763 р. Іваном Гонтою церкви. 3 червня 1915 р. Хр. Ящуржинський, за пропозицією КТОПСІМ оглянув стару дерев'яну церкву XVIII ст. та здійснив її опис. Члени товариства П.П. Курінний та І.М. Олексіїв здійснили археологічні дослідження, зокрема дослідили скіфський курган у с. Кочержинці. Цього ж року товариством започатковано збір фотографій і гравюр для укладання альбому «Стара Умань»¹⁹. Кількість членів товариства складала 24 особи. На цьому ж засіданні головою товариства було обрано Хрисанфа Ящуржинського²⁰.

У 1916 р. члени товариства продовжували посильну роботу з пошуку та дослідження історичних пам'яток Уманщини та сусідніх районів. За звітний рік відбулося 4 засідання товариства. За дорученням КТОПСІМ Хр. Ящуржинський 25 травня 1916 р. оглянув давню Свято-Михайлівську церкву в с. Бродецьке Звенигородського повіту. Цю церкву, споруджену ще в 1760 р. і відновлену в 1850 р. місцевий священник клопотав перенести до Катеринополя. Хр. Ящуржинський інформував Київське товариство, що збудована в українському стилі церква спочатку була однобанна, вкрита очеретом. Від старого іконостасу XVIII ст. збереглися дві ікони – Спасителя та Богоматері в кіотах дерев'яного різьблення XVIII ст. та царські врата. Зі старих книг Хр. Ящуржинський відзначив Тріодь пістну та цвітну, видану друкарнею Києво-Печерської лаври в 1702 р., та Трифологій, надрукований 1783 р. у Львові.

Під час засідань товариства Хр. Ящуржинський озвучив реферат на тему «Народні погляди на березень місяць». Грунтуючись на Біблії, історичних даних, народних піснях і приказках Хрисанф Петрович наголошував, що у стародавніх народів (египтян, вавилонян, євреїв, греків і слов'ян) цей місяць був першим і вважався найважливішим, адже він приводив з собою весну і символізував воскресіння природи. Тема іншого реферату Хр. Ящуржинського – «Обрядовий пасхальний стіл» з інформацією про народні уявлення символічного приготування та вживання пасок, крашанок, писанок та інших страв великоднього столу. Тема ще одного реферату, з яким виступив Хр. Ящуржинський – «Проводи» та культ предків» з відомостями про те, що великодні поминальні звичаї є демонстрацією залишків культу предків. У продовження цієї теми було заслухано реферат К. Ясенецького «Українська демонологія» з інформацією про досить поширені серед народу вірування у русалок, мавок, домовиків та інших так званих «молодших богів»²¹.

6 червня 1916 р. Хр. Ящуржинський ділився своїми роздумами щодо подальших

¹⁸ Торгалю Ю. Умань і уманчани очима П.Ф. Курінного. Умань: Видавець «Сочінський», 2014. С. 105.

¹⁹ НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 6в. Арк. 55

²⁰ Торгалю Ю. Умань і уманчани... С. 129

²¹ НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 6в. Арк. 65-69

археологічних досліджень і діяльності товариства неодноразово звертався до Уманського міського голови за допомогою з облаштування приміщення для музейних речей, які були накопичені членами товариства. Однак міський голова не допомагав оскільки «Общество имеет украинофильский оттенок, и в нем не участвуют генералы нашего города». П.Ф. Курінний з жалем констатував, що «даже для успеха в сохранении памятников старины и искусства надо принадлежать к «Союзу Русского Народа» и обеспечивать учреждение генералами, прокурорами и проч. ...вся эта «истинно-русская дрянь» почему-то боится и не любит малоросов»²².

Під час засідання товариства 27 листопада 1916 р. Хр. Ящуржинський мав доповідь на тему «Народне свято св. Андрія Первозванного». У доповіді інформував про те, як дівчата гадають напередодні свята на свого майбутнього чоловіка, за допомогою яких прикмет визначають яким буде подружнє життя. Дослідник зазначив, що ворожіння характеризуються збереженням різноманітних дохристиянських звичаїв і свідчать про поетичність українського народу. Цього ж засідання члени товариств доручили Хр. Ящуржинському оглянути архів Уманського духовного училища з нагоди його 50-літнього ювілею. Однак Хрисанф Петрович не горів бажанням виконувати це доручення, оскільки не мав бажання мати відношення до духовного відомства. П.Ф. Курінний пояснював це тим, що ще будучи попечителем Молодецької церковнопарафіяльної школи Хр. Ящуржинський переконався в тому, що «в большинстве – это ведомство живет на почве доносов и всякой лжи, и что всякие отношения с духовеством, зачастую влекут за собой лишь одни неприятности». Це і змусило його відмовитися від звання попечителя школи і «оттрясти прах от ног своих»²³.

Підсумовуючи діяльність товариства за 1916 р., Хр. Ящуржинський, окрім згаданих вище подій, відзначив реферат Валерії Козловської про результати археологічних досліджень у с. Сушківці Уманського повіту та реферат П.П. Курінного про давню церкву XVIII ст. в с. Оксанина та нові археологічні знахідки. Також за звітний рік було поповнено бібліотеку товариства, зібрано значну кількість предметів старовини, що актуалізувало необхідність створення в Умані музею. Кількість членів товариства у 1916 р. складала 30 осіб²⁴.

У 1917 р. стан здоров'я Хр. Ящуржинського ймовірно вже не дозволяв йому часто відвідувати Умань, тому на засіданні товариства 8 вересня 1917 р. Головою було обрано П.П. Курінного, який завершив навчання в університеті та повернувся до рідного міста. Однак новообраний керівник обранню не радів. Петро Курінний вважав, що Головою товариства повинна бути людина «впливова» і з гучним статусом, що сприяло б зростанню авторитету товариства та полегшувало б роботу. Петро Курінний працював учителем, організував з учнями етнографічні експедиції, збирав предмети старовини й активно працював над відкриттям в Умані музею.

У 1918 р. Хр. Ящуржинський інформував, що важко хворіє, однак продовжував цікавитися справами товариства, про що свідчить його лист до П.П. Курінного. 23 серпня 1919 р. члени товариства (П.Ф. Курінний, П.П. Курінний, К. Ясинецький, І. Олексіїв) обговорювали питання підготовки до відзначення ювілею Хрисанфа Ящуржинського. Однак у метричній книзі вказана дата народження Хрисанфа Пе-

²² Торгалю Ю. Умань і уманчани... С. 183

²³ Торгалю Ю. Умань і уманчани... С. 211.

²⁴ НА ІА НАНУ. Ф. 10. К. 6в. Арк. 78

тровича 19 березня 1852 р., тому складно сказати про який ювілей велася мова²⁵.

Точної дати смерті Хр. Ящуржинського ще не встановлено, однак більшість дослідників вважають, що це відбулося восени 1923 р.

В особовому фонді П.П. Курінного Наукового архіву Інституту археології НАН України зберігаються 4 листи від Хрисанфа Ящуржинського: два датовані 1914 р., по одному 1917 р. і 1918 р. Листи стосуються організації та роботи Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва. Зі змісту листів і місця їх відправлення відомо про стан здоров'я Хр. Ящуржинського, його місце проживання, наукові інтереси та інтелектуальний простір. Зважаючи на обмеженість джерельної бази про життя Хрисанфа Петровича після 1911 р., вважаємо за доцільне опублікувати ці листи повністю, можливо вони стануть у нагоді дослідникам при укладанні життєпису вченого.

Археографічне опрацювання листування здійснено відповідно до ustalених в Україні правил. Документи подано за хронологією, мовою оригіналу зі збереженням усіх орфографічних і стилістичних особливостей. Скорочені слова розшифровано у квадратних дужках. Пунктуація автентична.

Отже, з поверненням у 1911 р. до рідного с. Молодецьке Хрисанф Ящуржинський продовжив свою діяльність з етнографічного, археологічного та краєзнавчого дослідження Уманщини. З його ініціативи в Умані було засновано Уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва. У роботі цього товариства Хр. Ящуржинський відігравав основну роль: уклав програму діяльності, головував на зборах, виступав з результатами етнографічних досліджень Уманщини, розпочав формувати історичну бібліотеку та колекціонувати пам'ятки старовини, частина з яких поповнили Уманський музей. Хоча Хрисанф Петрович походив з священницької родини і був попечителем церковно-парафіяльної школи в с. Молодецьке, однак у 1915 р. через конфлікт з місцевим священником відмовився від цього звання. Ймовірно, з 1917 р. стан здоров'я Хр. Ящуржинського погіршився і головою Уманського відділення КТОПСІМ було обрано П.П. Курінного.

Документ 1

Умань, 10 мая 1914 г.

Глубокоуважаемый Иван Николаевич!

Пожалуйста, похлопочите чтобы билеты Уманск.[ого] Отделения К.[иевского] О.[бщества] о.[храны] п.[амятников] ст.[арины] были отпечатаны [как] возможно скорее (можно и без герба).

Дайте П.П. Куринному удостоверение, что он имеет право собирать памятники древности для Уманского исторического общества (для музея нашего общества).

Прошу написать благодарность от нашего общества священнику с. Оксаниной и киевскому археологу Карлу Васильевичу²⁶ за подаренные предметы и книги.

Ваш покорный слуга Хр. Ящуржинский.

НА ІА НАНУ. Ф. 10. К.-56. Арк. 48.

²⁵ ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 1012. № 2777. Арк. 1296.

²⁶ Болсуновський Карл Васильович, історик-нумізмат, археолог.

Документ 2

Умань 23 липня 1914 р.

Вельмишановний Петре Петровичу!

Тепер я на кілька день приїхав в Умань, робимо де-які наради в історичному гуртку. Спасибі Вам, що ви запитали у Каманина²⁷ про ірмологий. Його присуд ми учора прочитали в гуртку. Подякуйте од нас Каманину.

На Ваше запитання про вишивки і про пісні зараз докладно не можу одвітати, бо не маю книжок під руками. У мене єсть надрукована одна колядка в старині: «Колядки релігійно-апокрифического содержания» (здається в 1896 році, в Київській Старині)²⁸. Там говориться: «Панна Марія вишивала кошулю (сорочку) своєму крулю: коло комірки – місяць та зоря, коло пазушки золоті ланцужки, коло рукавів – райські пташечки, коло пелини – тури-гулани».

Зараз я їду додому²⁹. Якщо знайду що цікаве для Вас, то напишу Вам.

В травні ми збираємося (з учениками Комерц.[ійної] школи) зробити коло Уманя невелику екскурсію географічну, геологічну і археологічну.

Зичу Вам усього найкращого! Мої уклони д.д. Біляшівському³⁰ та Щербаківському³¹.

Ваш Хр. Ящуржинський

P.S. У нас рання весна, але грязюка тепер не [пролазна?].

НА ІА НАНУ. Ф. 10. К.-56. Арк. 45-46.

Документ 3

В. Шановний Петре Петровичу!

Щиро дякую Ц.[ентральному] К.[омітету] Ох.[орони] П.[ам'ятників] Ст.[аровини] і М.[истецтва]³² за обрання мене членом цього Общества!

Наше Уманське історичне Об-ство більше тепер клопочеця над витворенням нового луччого життя, нової історії України.

Зичу Вам успіха!

Ваш Хр. Ящуржинський

Молодецьке, 3 липня 1917 р.

НА ІА НАНУ. Ф. 10. К.-56. Арк. 44.

Документ 4

Вельми Поважний Петре Петровичу!

Був оце я в Умані 26 серпня і довідався, що історичне т-во ще існує під старими умовами. Будь ласка, уже Ви його реформуйте, виробіть статут і доберіть наймення як лучче.

²⁷ Каманін Іван Михайлович – історик-архівіст, член Київського товариства охорони пам'яток культури та старовини.

²⁸ Ящуржинський Хр. Колядки релігійно-апокрифического содержания. *Киевская старина*. 1895. № 2. С. 207-217.

²⁹ В село Молодецьке.

³⁰ Микола Федотович Біляшівський – археолог, етнограф, мистецтвознавець. Народився в Умані.

³¹ Щербаківський Данило Михайлович – археолог, музейний діяч. У 1906-1910 рр. вчителював в Умані.

³² Центральний комітет охорони пам'ятників старовини і мистецтва – державно-громадський орган, створений 12 травня 1917 р. у Києві з метою збереження історичної та культурної спадщини.

Мене, прошу, членом зоставте, але в президіум не вибирайте: я страшно хворію. Думав уже було на Паску одправитись ad patres; але якось ще животію. До праці вже не здатний. Мені навіть тяжко жити. Тільки ліками трошки підтримую своє брентне тіло.

Щирий поклін до землі моїм шановним колегам, членам «Уманського Отд.[ела] Киевського Об-ва охранны пам.[ятников] ст.[арини] и искусства».

Поважающий Вас Хрисанф Ящуржинський.

Молодецьке, 29 серпня 1918 року.

НА ІА НАНУ. Ф. 10. К.-56. Арк. 47.

REFERENCES

- Fedorova, L.** (2008). *Diialnist Kyivskoho tovarystva okhorony pamiatok starovyny i mystetstva zi zberezhenia kulturnoi spadshchyny Ukrainy. 1910-1920 rr.* [Activities of the Kyiv Society for the Protection of Antiquities and Art to preserve the cultural heritage of Ukraine. 1910-1920]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kuznets, T.** (2008). *Sviashchenytska rodyna Yashchurzhytskykh v hromadsko-politychnomu zhytti Ukrainy XIX st.* [The Yashchurzhytskyi priestly family in the social and political life of Ukraine in the XIXth century]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii, XIII, 27-30* [in Ukrainian].
- Pavlenko, M.** (2003). «Khoroshyi buv diadko...» (Malovidome pro Kh. Yashchurzhytskoho) [«Uncle was good...» (Little known about H. Yashchurzhytskyi)]. *Berehynia, 3, 3-14* [in Ukrainian].
- Pavlenko, M.** (2003). *U perekladi z hretskoi – zolototsvitnyi* (Khrysanf Yashchurzhytskyi: khto tse?) [Translated from the Greek – golden (Khrysanf Yashchurzhytskyi: who is it?). *Kyivska starovyna: Naukovyi istoriko-filolohichniy zhurnal, 4, 141-150* [in Ukrainian].
- Sylka, O. & Syniavska, L.** (2010). *Intelektualnyi prostir Khrysanfa Yashchurzhytskoho (1852-1923 rr.)* [The intellectual space of Khrysanf Yashchurzhytskyi]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 6, 179-188* [in Ukrainian].
- Torhalo, Yu.** (2014). *Uman i umanchany ochyma P.F. Kurinnoho* [The Uman and the inhabitants of Uman by P.F. Kurinnyi vision]. Uman [in Ukrainian].
- Yashchurzhytskii, Kr** (1913). *Gorod Uman. Kratkii istoricheskii ocherk* [The city of Uman. Brief historical outline]. Uman [in Russian].
- Yashchurzhytskii, Kr** (1895). *Koliadki religiozno-apokrificheskogo soderzhaniia* [Carols of religious and apocryphal content]. *Kievskaiia starina, 2, 207-217* [in Russian].
- Zlenko, H.** (1997). *Zabutyi folkloryst* [The forgotten folklorist]. *Visnyk NAN Ukrainy, 9-10, 92-95* [in Ukrainian].
- Zlenko, H.** (1997, July 4). *Odisseia Khrysanfa Yashchurzhytskoho* [Odyssey of Khrysanf Yashchurzhytskyi]. *Krymska svitlytsia* [in Ukrainian].

Ihor Opatskyi

(Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine)

e-mail: igor.opatskiy@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6786-3295>

Ethnographic Studies of Khrysanf Yashchurzhytskyi in Uman Region (1911-1923)

Well-known archaeologist, ethnographer, and local historian Khrysanf Petrovych Yashchurzhytskyi left a significant mark in Ukrainian history with his work. His pedagogical activity, archeological researches, and publications of ethnographic materials are reflected in the works of modern scholars. However, in the biography of the scholar, the least studied period is his life in the village of Molodetske in Uman region (1911-1923). There are very few sources about this period of Khrysanf Yashchurzhytskyi life. However, the transactions of Uman Branch of Kyiv Society for the Preservation of Ancient and Artistic Monuments, as well

as the letters of Khrysanf Petrovych Yashchurzhynskyi, deposited in the archives, in combination with the diaries of P.F. Kurinnyi, give the opportunity to get detailed information about the scholar.

The little-known facts of the biography of Chrysanthus Aserinsky in the period of 1911-1923, during his stay in the village of Molodetske in Uman region, are highlighted in the publication, and the main directions of scholar's ethnographic that time studies of Uman region are analyzed.

It is noted that on the initiative of Khrysanf Yashchurzhynskyi, a Society for the Preservation of Monuments was founded in Uman. Khr. Yashchurzhynskyi was actually the chairman of the society. The society was engaged in collecting information about historical sites, mounds, settlements; studying topography, ramparts, and fortifications of old Uman; studying Koliivshchyna; collecting documents and folk tales; collecting music pieces and folklore materials. Khrysanf Petrovych Yashchurzhynskyi worked on a program of the ethnographic study of the region, which he planned to send to priests and teachers in the region.

The most productive society worked in 1913-1916. During that time, the work was carried out to find archival documents on the history of Uman, some ancient monuments (churches, mounds, tombstones, and buildings) were examined, and archaeological tours and expeditions were undertaken. Khrysanf Yashchurzhynskyi regularly reported during the meetings of the society on the results of his own ethnographic studies in Uman region.

Since 1917 Khr. Yashchurzhynskyi, due to ill health, withdrew from active work in the society. However, he continued to be interested in monument protection in Uman region and helped to establish a museum in Uman. Because of the limited source base on the life of Khrysanf Petrovych Yashchurzhynskyi after 1911, four letters of the scholar (of 1914, 1917, and 1918) are included in the paper.

Keywords: Khrysanf Yashchurzhynskyi, ethnography, Uman region, archeology, monument protection